

Plaguets del

CENTRE D'**E**STUDIS I
DOCUMENTACIÓ
CONTEMPORÀNIA

Arsenio García Dávila Biografia d'un revolucionari cubà

Nicolás José Moragues González

Núm. 1 - Juny de 2010

PVP: 5ct.

Plaguetes del CEDOC

Edició i maquetació: Rafel Puigserver Pou

© de l'edició: Centre d'Estudis i Documentació Contemporània

© del text: Nicolás José Moragues González

Aquesta obra es troba publicada a la pàgina web:

http://cedoc.uib.cat/publicacions/Plaguetes_del_CEDOC/

Queda prohibida la reproducció total o parcial de la present obra sense l'autorització per escrit de l'autor.

ISBN: 978-84-92863-04-4

Arsenio García Dávila

Biografia d'un revolucionari cubà

Nicolás José Moragues González,
Doctorand en Història per l'Universitat de les Illes Balears, Espanya.
Adreça electrònica: nicomoragues@gmail.com

Sorgiment de la idea.

El factor sort brinda en segons que moments una sèrie d'oportunitats que deixar-les escapar seria una insensatesa; i la vida disposa aquells que busquem contribuir, encara que sigui d'una manera humil amb la Història, una concurrència d'elements únics, en un espai i temps concrets.

Aquestes circumstàncies se'm van presentar en una ocasió, i quan va succeir vaig saber que el meu treball d'investigació doctoral anava a ser aquest, i sol aquest.

Quan vaig visitar per primera vegada Cuba el 1998, em vaig allotjar a casa d'un amic d'un amic meu i, sense jo saber-lo, aquest cubà anava a marcar la meua vida.

Tot just aterrar a l'Havana, una glopada d'aire humit m'omple els pulmons. Tot és d'un verd intens, d'abundant vegetació, la llum és diferent, i la gent somriu constantment.

En sortir de la Terminal de l'aeroport, centenars de taxistes es llancen sobre nosaltres, mentre ens ofereixen allotjament i rom. Així com podem passem per entremig de la gentada i sortim a l'exterior. Després d'una espera de vint minuts, i després d'haver dit que "no, gràcies" a més de cinquanta taxistes, apareix Yoyi, el nostre transportista oficial. Condueix un Lada soviètic ancestral i desgavellat, sense cinturons de seguretat, amb un sol far, i mil deficiències més que a Espanya haguessin suposat la seva immobilització immediata, però que a Cuba eren del més normal.

Yoyi és un jove de 35 anys d'edat, molt simpàtic i agradable, que ens condueix al que serà el nostre allotjament. Durant el camí, ens posa en antecedents de la situació que viu el seu país, del que va ser i del que és.

Confessa que una vegada va militar en el Partit Comunista, però que a data d'avui estava totalment desencisat amb aquest estat de manques.

Els cubans són molt donats a parlar de política, malgrat el temor que tenen de criticar l'Estat. Quan es refereixen al Comandant Cap Fidel Castro, ho fan posant-se els dits índex i central sobre l'espatlla, com si fossin galons, o bé dibuixant amb els dits índex i polze una barba, però mai pronunciant el seu nom.

El trajecte de l'aeroport a la casa, situada en el -una vegada- majestuós i selecte barri de Miramar Plaza, dura uns quaranta minuts, i es converteix en el primer contacte real amb Cuba. És impressionant com la gent viu al carrer, s'asseuen als esglaons d'accés a les seves llars, xerren tranquil·lament, rivalitzen als escacs o al dòmino, i els nens juguen a futbol i al beisbol al carrer. Els cotxes amb què ens creuem són exactament com m'havia imaginat, amb quaranta anys d'antiguitat. La gent passeja pel carrer sense res per fer, buscant ombres que els alberguin de l'extenuant sol que cau sobre la terra cubana.

L'emoció ens embriaga la meva al·lota i a mi, que preveiem que aquest viatge serà diferent.

Tanmateix, el millor estava per arribar. Independentment dels detalls ambientals descriptius i de context que permeten sumir-te en un entorn concret i determinat, la situació dóna un bolc radical en arribar a la casa en la qual ens anàvem a allotjar.

El nostre casolà, Arsenio García Dávila, és un home de mitjana estatura, de cabell canós, fort constitució i de trets facials marcats i durs. La seva mirada... sincera, poderosa i vigorosa. Tot són detalls que, sense saber-ho, parlen d'un Arsenio amb un passat en què ha hagut de manar i ordenar en multitud d'ocasions, un caràcter espartà i militar.

Arsenio és aquesta classe d'homes amb els que no necessites parlar per comunicar-te. El llenguatge corporal és un mitjà de comunicació de per si. La seva veu és greu i poderosa, i les seves paraules mesurades i cauteloses. Al principi es

mostra seriós i contrari, malgrat que venim de part de Mateu Torrens, un molt bon amic seu, però notem com el seu caràcter va variant.

Només havien passat uns minuts, canviant una sèrie d'impressions, frases i comentaris, i noto una obertura, un braç estès, un somriure amigable i nu. En aquell precís instant -i tot dos ho vam saber-, acabava de néixer una amistat sincera i imperible.

Ens convida a entrar a la casa, per acomodar-nos a l'habitació. Dins de la llar es nota l'aire condicionat que alleugereix la sufocant i humida calor de l'exterior.

En passar pel saló, veig multitud de fotografies de guerrillers barbuts, de Fidel Castro saludant i felicitant un guerriller, diplomes i altres detalls revolucionaris.

No li dono més importància, perquè m'apressa arribar a l'habitació i canviar-me la roba.

Seguidament, i ja més tranquil, surto novament al saló, a tafanejar el que anteriorment m'havia cridat l'atenció. Quina va ser la meva sorpresa quan constato que tots els diplomes, felicitacions, plaques commemoratives i imatges relatives a l'Exèrcit Revolucionari van dirigits a Arsenio García Dávila.

En aquell instant, des d'enrere, una mà em toca l'espatlla. Em giro gradualment, encara sense sortir de la meva sorpresa, i veig com Arsenio se somriu.

- T'interessa la Història de Cuba? -em pregunta.

Què si m'interessa la Història de Cuba?, em dic interiorment. Si precisament sóc historiador!

- Doncs sí, la veritat és que és un tema que m'entreté -li contesto, restant importància a la meva sorpresa.

- En aquest cas, crec que tinc algunes coses per poder comptar-te.

A poc a poc, a mesura que van anar passant els dies, vaig anar descobrint un personatge únic, especial i diferent. Per primera vegada en la meua vida, la Història -escrita amb majúscules-, em brindava una ocasió d'or.

Arsenio em va explicar que havia estat el més jove dels vuitanta-dos guerrillers que van venir amb Fidel Castro a bord del *Granma* a donar inici a la Revolució cubana.

Història viva, directa, pura i sense distorsions. Un autèntic tresor. Un diamant en brut.

Al llarg de la nostra estada a Cuba, i malgrat gaudir enormement recurrent aquesta magnífica illa, amb gent encantadora i feliç, el moment que més anhelava era en arribar de les excursions, quan ja a casa d'Arsenio, dutxats i sopats, em quedava escoltant Arsenio fins a altes hores de la nit.

Ens assèiem a la terrassa davantera de la seva casa del barri de Miramar Plaza, l'Havana, gaudint de la nit fresca i lleugera, prenent una llimonada, i escoltant, gaudint i revivint cents i cents d'aventures intrèpides i impossibles.

Entre les moltes virtuts que té Arsenio, destaca la de ser un apassionat orador, amb una memòria immaculada i perfecta, i una virtuosa capacitat narrativa.

Arsenio realment es divertia explicant les anècdotes i les situacions que va viure durant la seva joventut. Els ulls se li il·luminaven i una berganta somriure sortia per la comissura de la seva boca. Era un flaix-back que el transportava novament a aquella gloriosa època, en la qual va cometre bogeries encara sent molt conscient d'elles. Ell volia viure aventures perilloses, era un jove idealista disposat a morir per la causa que defensava, un lluitador nat que va tenir l'enorme sort de poder ser partícip d'una de les majors aventures mai comptades: La Revolució cubana.

Eren tantes les històries que tenia per comptar, que sàviament les va racionar al llarg dels dies, fent-me realment gaudir, encara estupefacte i incrèdul, davant de la situació que estava vivint.

Sense dubtar-lo un instant, vaig decidir que el meu treball d'investigació de doctorat una vegada finalitzats els meus estudis a la UIB, seria plasmar i contrastar la vida del meu amic Arsenio García Dávila.

A més, el fet d'haver estat Arsenio el més jove dels partícips en aquest esdeveniment, li permetia tenir una lucidesa inaudita, amb una exactitud de dates, llocs, noms i dades que probablement ningú més tenia en aquell moment. L'avançada edat d'alguns dels altres participants en la contesa, el fet que alguns haguessin mort i que tan sol fossin vuitanta-dos els que realment van començar a

aquesta croada històrica, convertia a Arsenio la peça mestra del puzzle a compondre.

Realment, després del triomf de la Revolució, nombrosos cubans es van afegir al tren de la glòria. Molts d'altres van lluitar des de la clandestinitat. Però la Història amb lletres d'or va ser escrita per vuitanta-dos joves valents i impetuosos, que van llançar un desafiament a un totpoderós exèrcit militar del qual, finalment i després de moltes penúries, van sortir victoriosos.

Si l'estadística i la probabilitat haguessin d'aplicar-se matemàticament, ni Arsenio, ni Fidel, ni el *Che*, ni Raúl haurien d'haver acabat vius a finals de 1959. Però existeix un component que va més enllà de la lògica geomètrica, un component que precisament ens fa humans, i que no es pot mesurar, veure, o tocar; simplement es pot sentir: és l'ànima, l'amor, l'esperit, la voluntat i el desig.

Aquestes ganes i forces que dona la joventut, unit a la sort i al destí, van guiar un grup de joves a cometre una gesta única i històrica.

No obstant això, el camí que ha hagut de recórrer el triomf de la Revolució no ha estat fàcil ni senzill. El que al principi era un triomf social, que pretenia tornar la democràcia i el constitucionalisme a una nació vexada i abandonada, va derivar en més del mateix. Els anys i les situacions van canalitzar el camí de Cuba, primer cap al socialisme, i després cap al comunisme. Fidel Castro, segons paraules d'Arsenio, mai es va plantejar la situació política que predominaria a l'illa després del triomf de la Revolució. Simplement desitjava el canvi perquè els pobres deixessin de ser pobres.

L'enemistat amb els Estats Units, amb les grans multinacionals a les quals se'ls va treure el poder i la sobirania que ostentaven a Cuba, va motivar l'acostament al gran aliat, la Unió Soviètica, i amb això l'apropament al pensament marxista leninista.

I malgrat això, malgrat ser Arsenio García Dávila un socialista pro-castrista declarat, la seva intel·ligència i el seu acostament als problemes terrenals no li han enecat i, sense dubtar-ho, critica que un dels fracassos de la Revolució és l'haver creat un país de ganduls i mal educats, de gent que no compleix amb les seves obligacions deixant de costat el deure pel passatemp, gent sense "ànima" d'esforç i

sacrifici, sense ideals fermes, certament molt lluny d'aquesta màgia que va embolicar en la seva època a una joventut compromesa i amb forts principis d'esforç i solidaritat social.

El dia que vaig deixar Cuba per tornar al meu país, també vaig deixar una part de mi en aquesta terra, encara que a la vegada un trosset de Cuba es va venir amb mi a Espanya.

Més o menys vaig mantenir el contacte amb Arsenio en els anys posteriors, malgrat que les comunicacions amb Cuba sempre són àrdues i complexes. Ni el servei postal ni les trucades telefòniques en aquest país són precisament el que un desitjaria.

De tota manera, i malgrat les dificultats, Arsenio s'emociona quan sent ja setembre de 2006 li dic que aquella llunyana idea que una vegada li vaig proposar, que era la de realitzar la meva tesi doctoral sobre la seva persona, ja ha arribat a la fi.

I així entrem l'octubre de 2006, any que decideixo iniciar els meus estudis de Doctorat.

Sol·licito ajuda al Dr. Sebastià Serra Busquets, catedràtic d'Història Contemporània del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, que a més de ser un competent professor, és una bellíssima persona.

Després d'explicar-li breument que tinc l'ambició des d'anys enrere de realitzar la tesi sobre el meu amic Arsenio García Dávila, rescatar la seva persona i les anècdotes que la Història "oficial" ha oblidat escriure, aprofitant el poder comptar amb el seu testimoni de primeríssima mà, implicat en els esdeveniments més significatius d'aquest tros d'Història, Sebastià de seguida accepta ser el director de la meva tesi doctoral i sense cap tipus de retrets posa tots els mitjans que té al meu abast per facilitar-me la meva tasca investigadora. La seva dedicació, esforç i ajuda es converteixen en una basa importantíssima en l'elaboració d'aquest treball.

A partir d'aquell moment començo tota una sèrie de moviments estratègics que considero necessaris per poder dur endavant un bon treball d'investigació.

En ser un tema que transcendeix de les nostres fronteres, contacto en primer lloc amb l'Ambaixada de Cuba a Madrid. Sol·licito una entrevista amb el Sr. Luis

Toledo Sande, Conseller Cultural de l'Ambaixada cubana, a la qual accedeix sense cap tipus d'inconvenient.

"Per desgràcia -em comenta-, som una nació pobre i no podem oferir-te ajut econòmic per desenvolupar el teu treball". "No importa -li contesto- simplement necessito suport institucional".

D. Luís Toledo es converteix al meu cordó umbilical vital amb les Institucions Culturals Cubanes, amb qui al final mantinc una estreta relació i col·laboració, destacant per sobre de tots el Dr. Raúl Izquierdo Canosa, President de l'Institut Història de Cuba, així com a la Llicenciada Belkis Quesada Guerra, Directora del Departament de Relacions Internacionals.

Amb ells, durant la meva posterior estada a Cuba, aconsegueixo demanar informació de gran importància i rellevància que, per desgràcia, no està a l'abast de tot el món.

Així mateix el Sr. Luis Toledo redacta una carta institucional en la qual se sol·licita que se m'obrin les portes als Organismes Estatals de Cuba, carta que val el seu pes en or, ja que tant a la Universitat de l'Havana, com en l'Institut Cubà de l'Art i Indústria Cinematogràfica, la resposta és àmplia i obertament acceptada, així com la carta de recomanació redactada pel professor Serra Busquets, que també porto amb mi al país del Carib.

El 21 de febrer de 2007 aterro per segona vegada a Cuba.

Les coses semblen haver canviat un poc en aquests nou anys. La nova moneda local, el pes convertible, ideat per aniquilar al totpoderós dòlar nord-americà, sembla sorgir efecte, ja que tot el món canvia euros per evitar el 10% de recàrrec.

La Terminal de l'aeroport es veu més organitzada, i ja no tots els taxistes tenen accés a ella, només els de luxe, així que no es veu cap Lada econòmic, ni la pressió aclaparadora de multitud de taxistes amuntegant-se al voltant teu sol·licitant la teva atenció i, per descomptat, els teus diners.

Però una cop surts del recinte aeroportuari, i et dirigeixes a Miramar Plaza de l'Havana, compres que realment el temps sí que s'ha detingut a Cuba, tal com ho va fer l'1 de gener de 1959, i tot aquí segueix igual. Pot ser que les instal·lacions

destinades al turisme, poderosa font d'ingressos estatals, sí que hagin evolucionat. Però juraria que aquells nens d'uns onze anys d'edat que vaig veure una vegada jugar al beisbol al mig del carrer, segueixen allà, nou anys després, exactament iguals, inerts al pas del temps.

Els grans cotxes americans, mig desgavellats i apanyats perquè continuïn circulant, són a cada cantonada, i els majors continuen rient amb els seus amics, mentre assaboreixen un bon pur havà i juguen al dòmino.

I com no, en arribar a la casa d'Arsenio, la qual es manté igual com la recordava, darrere de la porta un somrient Arsenio em dóna una efusiva benvinguda.

Arsenio García Dávila. Novament ens tornem a trobar, i després de nou llargs anys, igual que Cuba, Arsenio continua exactament igual, sense haver canviat ni el més mínim.

El seu amigable somriure, la seva mirada sincera, trets durs, mandíbules marcades, esplèndid estat de forma física i, per descomptat, la seva perenne intel·ligència i memòria, cortesia, cavallerositat, honor, detallisme i disciplina, li confereixen ser catalogat com un autèntic Senyor.

Mentre a la llunyania sona una havanera en la tranquil·la i fresca nit de febrer, Arsenio i jo ens posem al dia de les nostres situacions personals, tal com una vegada vam fer, asseguts a la terrassa davantera de casa seva, mentre prenem una llimonada.

Sabem que per davant ens esperen uns dies durs, de seriós treball, però no més del que Arsenio està acostumat en la seva tasca quotidiana. És increïble que aquest home, a la seva avançada edat de gairebé setanta-un anys, sigui físicament capaç d'aguantar.

A l'inici del dia següent, Arsenio em porta amb el seu cotxe a visitar certs llocs d'interès, com la Casa-Alberg per a Veterans de la Guerra, que ell presideix. Quan un va al costat d'una llegenda viva, que tot el món saluda amb respecte i cortesia, una persona admirada per tota una societat i estimada pel Poble, un se sent una mica únic, especial.

Des de fora, en tercera persona, contemplo Arsenio parlant assossegadament amb alguns excombatents, sempre recordant vells moments, anècdotes i situacions difícils que ara, des de la llunyania en el temps, es riuen juntament amb nostàlgia.

Arsenio em presenta a tots els seus coneguts. Tots ells van ser una vegada aguerrits soldats, rudes i forts, i avui passen tranquil·lament recolzats en els seus bastons per la bonica Havana. Arsenio els parla "d'aquest jove amic meu espanyol que ha vingut a escriure sobre mi", a la qual cosa responen: "No saps el gran home que és Arsenio. Sens dubte, podràs fer un grandíssim treball".

El caràcter cubà, sempre afable, amistós i obert, em fa vincular encara més amb aquest poble. Sóc benvingut a cada casa que visitem, s'interessen enormement pel treball d'investigació que estic realitzant, tots i cada un d'ells em vol explicar alguna anècdota vinculada amb Arsenio, mentre que ell somriu satisfet dels seus amics.

Gràcies a la carta i contacte del Sr. Toledo Sande, de l'Ambaixada de Cuba a Espanya, la Universitat de l'Havana m'obre les portes de bat a bat, encara que realment el fet d'anar amb Arsenio és ja de per si una garantia.

Els dies van transcorrent, i les entrevistes i els testimonis es van desenvolupant.

Les sessions de gravació amb Arsenio són molt llargues i fatigoses per a un home gran. Al dia gravem una mitja de cinc hores de relats, la qual cosa li suposa un gran desgast, però una vegada més mostra una fortalesa física i humana sense parangó.

Després de cada sessió, gravada amb videocàmera d'última tecnologia digital, enregistradora de veu digital, càmera de fotos, etc., la informació és processada a l'ordinador portàtil i al disc dur extern de gran capacitat que porto, tot en un simple maletí i gràcies al Dr. Sebastià Serra, el meu Director de Tesi, que es va encarregar d'aconseguir tot l'equip que li vaig sol·licitar per realitzar les esmentades entrevistes.

A mesura que comprovo el material gravat, veig la qualitat de la informació obtinguda. La contrasto amb les dades que figuren a certs llibres classificats que m'han prestat a la Universitat de l'Havana i, de memòria, Arsenio cita dates, noms

i llocs amb una exactitud sorprenent. Una vegada més, em fascina la capacitat que té per recordar aquests detalls el meu vell amic, molts d'ells nimis però alhora determinants. Concloc que, perquè una persona pugui recordar tota aquesta quantitat de dades, havent transcorregut tant de temps, han d'ocórrer per força dues qüestions necessàries: una, l'haver presenciat aquests fets, i dos, que l'hagin marcat a un profundament.

Record que el dia 26 de febrer, i després de moltes sessions de gravació, Arsenio em va dir: "Mira que he gravat documentals per a la BBC, la CNN, per a la televisió canadenca... i he anat amb ells a reviure cada lloc important, sempre d'una manera desinteressada i tan sols per ajudar a la Història, però mai he donat un relat tan detallat, carregat de detalls i anècdotes com el que estic fent amb tu!". A continuació, pensant per a si mateix en veu alta, amb la mirada cansada fixa a l'infinit, va deixar caure: "Potser sigui perquè és la primera vegada que tan sols es tracta de mi".

Camino per la ciutat Vella, acompanyat d'Arsenio rememorant situacions esdevingudes. La gent gaudeix de la seva ciutat, el Moll (El Malecón) s'omple a la tarda de joves enamorats i atletes fent exercici mentre de fons una vella troba fa sonar melodioses notes.

L'altre moment decisiu ve determinat quan emprenc el recorregut per les terres d'Orient, amb base principal a Holguín, on el nom d'Arsenio García Dávila és encara venerat. Com a Comandant del IV Front "Simón Bolívar" d'Orient, les seves gestes en aquestes terres van ser decisives per enderrocar l'Exèrcit del Govern de Batista.

A l'Arxiu Provincial d'Història d'Holguín puc obtenir una valuosíssima informació sobre l'estudi dels esdeveniments militars a tota la zona, que es reforça amb la feina de camp i les visites als llocs més destacats en els quals van tenir lloc les batalles.

Les ciutats de Bayamo i Santiago de Cuba també són visitades per permetre impregnar l'autor de la màgia que una vegada van traspuar els seus carrers en l'episodi més carismàtic de tota la Història d'aquest país.

No obstant això, res no s'aproxima a la màgia que amaga la Serra *Maestra* i tota la província de -l'ara anomenada- *Granma*, en record del iot que va conduir Fidel Castro i els seus homes novament a Cuba.

S'han assenyalat i commemorat cada un dels llocs històrics en què es van desenvolupar els fets de manera molt especial per mantenir viu l'esperit revolucionari. Amb les qualitats que ofereix ara la vida moderna, va ser fàcil seguir la ruta expedicionària i, especialment, la d'Arsenio García Dávila, des del desembarcament del *Granma* en Platja Las Coloradas, fins on va tenir lloc el primer enfrontament amb les tropes del dictador Batista, en Alegria de Pío, i així nombrosos llocs emblemàtics i transcendents per a la Revolució.

És una àrdua tasca que em porta diversos dies d'investigació ple d'il·lusió i emoció per aquestes terres llunyanes i abruptes.

Finalment, decideixo visitar les ciutats de Güines, Santa Catalina de Güines, Artemisa i Pinar del Rio, més pel seu valor històric directament relacionat amb la persona d'Arsenio García que per l'obtenció de dades i informació que pogués ser rellevant per al present estudi.

Una vegada obtinguda una abundant informació a Cuba, i després d'haver establert contacte amb especialistes en Història i Professors Universitaris que em poguessin ser d'utilitat en un futur, retorn a Espanya.

L'estudi de l'etapa de Cuba havia estat tot un èxit, i la informació obtinguda es podia presumir de gran qualitat.

A continuació havia de donar el següent pas, retrocedir una mica en l'àmbit cronològic, i visitar Mèxic, on el que seria el futur Exèrcit Revolucionari va ser entrenat i ensinistrat.

El maig de 2007 em desplaço a Mèxic DF, i començo una ruta que em portarà per tot el centre d'aquesta vasta ciutat recorrent les cases que una vegada van ser amagatalls per als joves cubans que estaven sent entrenats, i els parcs en els quals rebien entrenament físic.

Porto una àmplia llista des d'Espanya, i a tall d'exemple es visiten els següents punts: Carrer Emparan, núm. 49-C, casa de la cubana María Antonia González i centre principal de reunió de tots els cubans nouvinguts a Mèxic; Av. Insurgentes,

núm. 50, on era l'Hotel Galveston, de gran rellevància a tot el procés; Carrer Miguel Schultz, núm. 136, on es trobava l'Estació Migratòria de la Secretaria de Governació; el Monument a la Revolució; Segon carrer Penitenciària, núm. 27 (Colònia Morelos), casa d'Arsacio Vanegas; Carrer Edison, núm. 43 (cantonada amb Emparan), en la que estava la botiga de queviures "Las Antillas" de l'espanyol Ramón Vélez Goicochea; el carrer Teziutlán, núm. 30, cantonada a Caxpa, al barri de San Lucas (Coyoacán), on s'ubicava la casa de Gutiérrez Barrio, Cap de la Policia Federal; el carrer Revillagigedo, núm. 47, cantonada a Victòria, on estava situada l'armeria del Cuate; carrer Nàpols, núm. 40, departament 5, a la Colònia Juárez, on residien el *Che* i Hilda Gadea; i així un llarg etcètera.

No menys important és l'etapa de Veracruz, on Arsenio García pren el comandament de l'ensinistrament dels joves revolucionaris a causa que Fidel Castro ha estat detingut en DF per la Policia Federal mexicana en clara col·laboració amb el SIM cubà. També amb una llarga llista, es visiten les cases d'allotjament, el taller de l'escultor Fidalgo, la zona de Boca del Rio i els llocs en els quals es va desenvolupar l'acció.

A Veracruz faig contactes amb la Llicenciada María Teresa Barrera Castillo, coordinadora per al Desenvolupament de les Relacions Nacionals i Internacionals de la Universitat Veracruzana, on vaig realitzar tota una tasca d'investigació de camp per tot l'Estat, des de la capital fins a poblacions com Xalapa i molt especialment Tuxpan, des d'on va sortir l'embarcació *Granma* el 25 de novembre de 1956, obtenint-se igualment els resultats desitjats.

Finalment, el juny de 2007, realitzo un viatge a Miami, els Estats Units, a consultar en els colossals arxius de la Universitat de Miami, en Coral Gables, amb l'ajuda de la Sra. Lesbia Orta Varona, Directora de la Cuban Heritage Collection en l'Otto G. Richter Library, on tenen la informació més àmplia filmografiada de tot el planeta sobre la història de Cuba i els seus mitjans de comunicació.

Ja és el setembre de 2009 que es consulta informació a Boston, els Estats Units, al professor Jorge Domínguez, Doctor en Història de Cuba a la Universitat d'Harvard.

Per tot això es deixa constància que la gestació de la idea va sorgir anys enrere, el 1998, i que des d'un principi l'autor va tenir clar quin havia de ser el tema de la seva recerca doctoral, en poder comptar amb un testimoni tan valuós d'una amistat personal.

Han estat molts anys de tasca d'investigació, recorrent diversos països del continent americà, en la que s'ha contactat amb nombroses universitats -algunes d'elles d'elevadíssim prestigi com la d'Harvard, a Massachussets, Estats Units-, institucions, ambaixades i personatges rellevants a tot el procés de la Revolució cubana.

Treball realitzat.

Nascut l'1 d'abril de 1936, i amb només vint anys d'edat, Arsenio García Dávila és el més jove dels vuitanta-un guerrillers que van navegar a bord del iot *Granma* al costat de Fidel Castro el 25 de novembre de 1956, des de Mèxic a Cuba (sent entre altres Raúl Castro, el *Che* Guevara i Camilo Cienfuegos), i van donar inici a la contesa armada contra el govern del tirà Fulgencio Batista.

Les circumstàncies van portar que no fossin gaires els que sobrevisquessin l'1 de gener de 1959, dia del triomf de la Revolució cubana. Com Comandant i fundador de l'Exèrcit de les Forces Armades Revolucionàries de Cuba (les FARC), Arsenio es converteix en un personatge clau i d'especial rellevància històrica, i les dades que maneja són, sens dubte, de primeríssima qualitat.

La informació que ha facilitat al doctorand és d'un valor històric incalculable, ric en detalls, noms, dates, adreces i anècdotes, entre altres, que ajuden de manera clara i comprensible a aclarir totes les circumstàncies personals i globals que van embolicar els rebels a cada un dels episodis que van haver de sortejar, sempre amb enormes dificultats, per concretar-se finalment en un insòlit triomf.

El Senyor Arsenio manté amb una sorprenent claredat cada un dels records de la Revolució de la dècada dels anys 50, com si el temps amb prou feines hagués transcorregut, i relata cada episodi amb la mateixa energia i il·lusió que com quan era un jove de vint anys d'edat, instruint-se militarment a Mèxic.

A través de les diverses entrevistes realitzades a la seva casa del barri de Miramar, l'Havana, totes elles recopilades mitjançant càmera de vídeo i enregistradora de veu, s'ha deixat constància dels seus relats personals per ser, posteriorment, estudiats i investigats per l'autor.

Aquest treball no pretén ser un estudi detallat de la Revolució cubana protagonitzada per Fidel Castro Ruz i el seu Exèrcit Revolucionari, ni un altre llibre més dels ja editats des del triomf de la Revolució, ja que moltes pàgines s'han escrit relatant els fets més carismàtics que van ocórrer en aquella època, i seria vessar més tinta sobre el ja divulgat.

L'estudi que es planteja és molt més nou: És la visió, des de dins mateix de la Revolució cubana, dels fets i de les circumstàncies que es van donar per a, finalment, guanyar la guerra. I aquesta visió a la qual es fa referència, és la d'Arsenio García Dávila, el més jove dels vuitanta-dos combatents que hi va haver, des d'un principi, en la famosa epopeia del Carib, una gesta sense parell en la qual cada un d'ells va ser actor de la seva pròpia gesta particular.

Així mateix, malgrat el caràcter biogràfic que embolica el treball, no s'ha volgut desapropiar l'oportunitat per intentar desentranyar tota una sèrie de dubtes i qüestions molt específiques sobre alguns episodis concrets de la Revolució cubana, en els que diversos historiadors han especulat i teoritzat sobre el perquè d'això sense més ni més suport històric que el de la mera hipòtesi "apriorística".

S'intenta aprofitar el discurs biogràfic d'Arsenio García Dávila per anar descobrint els racons històrics que han quedat oblidats o ignorats pel pas del temps per la seva presumpta consideració de no fonamentals per determinar el desenvolupament revolucionari, o bé pel desinterès que produeixen en no ser dades d'atractiu general i, per tant, comercials.

Però el procés de la Revolució cubana és molt més que "deu dates, quinze noms o quatre esdeveniments generals". És el total de circumstàncies i de detalls que es van donar, d'anècdotes, de situacions, d'adreces, de personatges principals i, per descomptat, dels secundaris, que la Història ha relegat a l'oblit.

És tot això i molt més perquè, independentment de les tendències ideològiques que es puguin tenir per les quals es senti afinitat o rebuig amb

l'esmentada revolució socialista popular, possiblement sigui l'odissea històrica que més inconvenients ha hagut d'esquivar, més probabilitats de fracàs ha tingut des de la seva gestació, més contratemps i factors adversos ha hagut d'eludir, i tota una sèrie de circumstàncies desfavorables per esquivar. Precisament per això, el detall, allò que és trivial i allò que és particular adquireixen un valor fonamental, perquè és el que marca la diferència. Cada esdeveniment, cada decisió i cada determinació, va traçar el rumb d'una Revolució que va ser una improvisació constant dins d'un pla estipulat. Però precisament van ser aquests detalls particulars i personals de cada un dels que van col·laborar militarment amb la causa revolucionària el que va determinar la trajectòria que prendria la Revolució i que, gairebé inexplicablement, va resultar triomfadora.

Tot això comporta a un conjunt d'objectius dins la investigació, que serien els següents:

- Introduir aquest treball d'investigació des de la perspectiva de la recerca d'informació històrica partint de l'experiència personal del Comandant de les Forces Rebels D. Arsenio García Dávila.

- Descriure i analitzar les Forces Armades Revolucionàries de Cuba (FARC) des de la seva creació l'any 1956, tenint en compte l'etapa anterior des de l'intent de presa de la Caserna Moncada, el 26 de Juliol de 1953.

- Donar a conèixer i analitzar les persones més importants que van estar vinculades amb les Forces Rebels en cada una de les seves etapes. En aquest sentit resulta interessant saber quines persones van estar associades de forma directa al Moviment, i quins van mantenir unes relacions més circumstancials.

- Diferenciar i analitzar tant l'Exèrcit de Cuba com a l'Exèrcit Revolucionari, i dels motius que sustentaven ambdós.

- Demostrar la importància de la dialèctica i del discurs ideològic, com a principal font de motivació tant dels militars rebels com de la pagesia i de la societat cubana en general, durant els anys 50.

- Estudiar els fets més rellevants en els quals va ser partícip el Comandant Arsenio García Dávila durant el procés revolucionari, i la seva directa vinculació amb el triomf de la Revolució.

- Exposar el funcionament intern de disciplina militar, durant les etapes de Mèxic DF, de Veracruz, de la travessia del *Granma* i durant la guerra insurreccional des de la Serra *Maestra*.

- Determinar la transcendència social, econòmica i sobre tot intel·lectual, del procés revolucionari durant cada un dels períodes històrics que se'ns esdevenen.

- Analitzar la creació, l'evolució i els interessos generals i particulars dels processos ideològics i de la seva aplicació militar.

- Donar a conèixer les vinculacions personals dels partícpis en la contesa, així com la seva posterior relació amb les institucions públiques d'àmbit local i les institucions públiques d'àmbit estatal.

- Investigar els processos judicials desenvolupats durant els Tribunals de Guerra, després del triomf de la Revolució, i la seva repercussió en els mitjans de comunicació escrits de les Illes Balears.

- Destacar i demostrar l'important paper de les figures secundàries en el procés revolucionari, i en especial la del Comandant Arsenio García Dávila.

- Demostrar les preocupacions de l'Exèrcit Revolucionari amb el poble de Cuba i amb les seves classes més desfavorides, durant el període de guerra.

- Obtenir un gran nombre de dades qualitatives i quantitatives a través de l'anàlisi de la informació facilitada pel Comandant Arsenio García Dávila, referents a noms, adreces, dates, esdeveniments relegats a un segon pla...

- Corroborar que la Revolució cubana era en els seus inicis d'índole socialista i que aspirava a un canvi polític que garantís la Constitució de 1940.

- Relacionar els processos revolucionaris castristes des de la seva gestació, amb la vida privada del Comandant Arsenio García Dávila des de la seva infantesa.

Pel que fa a les fonts utilitzades, s'ha d'establir que fonamentalment per a la confecció del present estudi s'ha emprat la font oral facilitada per Arsenio García Dávila, personatge principal de l'obra i sobre qui gira tot el relat.

També adquireixen importància per al desenvolupament del present treball els relats orals d'altres companys participants en la Revolució cubana des dels seus preparatius a Mèxic, també entrevistats per l'autor.

Són amics íntims d'Arsenio García Dávila, i al costat d'ell van patir les mateixes aventures i desventures del procés revolucionari. Es pot destacar que, òbviament, són igualment figures excepcionals la rellevància històrica de les quals és d'un valor fonamental, com a font oral viva.

Se'ls va entrevistar amb una única finalitat: que relatessin les seves vivències amb el personatge central d'aquest treball, el senyor Arsenio, per adjuntar tota aquella informació que hagués pogut ser desatesa en entrevistes anteriors.

Les trobades es van realitzar en la Casa-Alberg per a Veterans de la Guerra (Associació de Combatents de la Revolució Cubana) al barri de Miramar Plaza, centre de reunió i esbarjo d'aquells que van participar en l'històric esdeveniment.

Els revolucionaris que van aportar els seus coneixements a les entrevistes realitzades per aquest autor van ser els següents:

Efigenio Ameijeiras Delgado

Carlos Bermúdez Rodríguez

Gilberto García Alfonso

Manuel Echevarría Martínez

Esteban Sotolongo Pérez

Enio Leyva Fuentes.

A través de l'estudi i de la recerca d'informació en les diverses institucions governamentals cubanes, s'ha pogut accedir a la recopilació de fonts documentals impreses de moltes altres entrevistes realitzades a participants en la Revolució, tant de primer ordre com els que van realitzar una tasca en el segon pla. Totes elles són igualment de gran valor, però s'ha canalitzat la informació obtinguda per anar "omplint" buits o llacunes, centrant sempre tota la tasca d'investigació entorn d'un personatge en concret.

Per a això, s'ha indagat a l'Oficina d'Assumptes Històrics del Consell d'Estat de Cuba, podent consultar els testimonis de: Bermúdez Rodríguez, Carlos; Castro Ruz, Fidel; Díaz González, Pablo; García Alonso, Gilberto; González Rodríguez, María Antonia; Guevara de la Serna, Ernesto; Gutiérrez Barrios, Fernando; Hernández Rodríguez del Rey, Melba; Montané Oropesa, Jesús; Sanche-Amaya, Fernando i Vanegas Arroyo, Arsacio.

Un altre gran bloc de fonts documentals impreses consultades ha estat realitzat en el Centre d'Estudis d'Història Militar, l'Havana, podent destacar els relats de: Aldama Acosta, Héctor; Fidalgo Rodríguez, José Manuel; García Martínez, Calixto; López García, Antonio Darío; Maristany Sánchez, Carlos; Mendoza Iglesias, Ignacio; Olazábal Acosta, Esperanza; Pérez Hernández, Faustino; Rivera Acevedo, Erasmo; Vélez Goicochea, Ramón i Zelaya Alger, Alfonso Guillén.

A causa de l'activitat militar realitzada per Arsenio a tota la zona d'Orient de l'illa de Cuba, s'ha cregut convenient consultar a l'Arxiu Provincial d'Història d'Holguín, obtenint els relats escrits de: Agüero Pérez, Juan; Álvarez Aguilera, Luis Antonio; Bruqueta Rosabal, Mario; Cartaya Hernández, Raúl; Colón, Luis; Concepción Concepción, Francisco Eluvino; Figueredo Martínez, Eloy; Gámez Pérez, Nelson; González Espinosa, Rafael; López Reyes, Manuel Lorenzo; Martínez Ramos, Jesús; Mesa Pérez, Germán; Mulet Suñol, Lorenzo; Núñez Tamayo, Aurelio; Olivera, Juan; Orozco Viltres, Óscar; Pérez Martínez, Luis; Ramírez Vázquez, Manuel; Torres Velásquez, Juan Abel i Zamora Domínguez, Carlos.

I l'últim gran bloc de testimonis consultats són els corresponents a les fonts de pel·lícules documentals com la col·lecció Cuba: caminos de revolución del Instituto Cubano de Arte e Industria Cinematográficos¹, 2004, o La Guerra Necesaria de Santiago Álvarez, 1980, en què participen: Almeida Bosque, Juan; Baeza, Alberto; Baeza, Vicente; Belmonte, Elvira; Castro Ruz, Emma; Castro Ruz, Fidel; Castro Ruz, Raúl; del Conde Pontones, Antonio; Fernández, Samuel; Fidalgo Rodríguez, José Manuel; González Rodríguez, María Antonia; González

¹ Conjunt de set DVD's editats per l'ICAIC que reflecteix gràficament i de manera fefaent tota una sèrie d'imatges tant inèdites com històriques de la Revolució cubana.

Urbina, Alfonsina; Hart Dávalos, Armando; Hernández Rodríguez del Rey, Melba; Jiménez Ruiz, Eva; Jiménez Ruiz, Graciela; Pardo, Paulina; Pérez Hernández, Faustino; Pérez Sánchez, Esther María; Pino Pérez, Esther; Reyes García, Jesús; Rivera Acevedo, Erasmo; Rodríguez Cruz, René; Sánchez Manduley, Celia; Santamaría Cuadrado, Haydeé; Solís González, Piedad; Solórzano, Amalia; Vanegas Arroyo, Arsacio; Vanegas Arroyo, Irma; Vélez Goicochea, Ramón i Villanueva, Pablo.

Per tot això, se li confereix una gran importància als testimonis personals de tots aquells que, en major o menor mesura, van participar en la Revolució cubana. Ha passat el temps necessari per poder dir que ja existeix la possibilitat d'obtenir una visió històrica de l'ocorregut: es tenen les eines per analitzar històricament els esdeveniments, relacionar-los i comparar-los. Però al seu torn no ha passat el temps suficient perquè tots aquells que van participar hagin deixat d'existir.

Per aquestes dues qüestions, es considera que cal treure profit de la situació de poder comptar amb el relat de les fonts orals vives, abans que sigui massa tard, i poder deixar constància històrica.

Altres institucions públiques cubanes en les quals s'han consultat documents, gràcies a la influència de l'Agregat Cultural de l'Ambaixada de Cuba a Espanya, el Sr. Toledo Sande, han estat l'Arxiu del Departament de Versions Taquigràfiques del Consell d'Estat, l'Institut d'Història de Cuba, l'Arxiu del Minrex (Ministeri de Relacions Exteriors de Cuba) i l'Oficina d'Assumptes Històrics del Consell d'Estat.

Com anteriorment s'ha esmentat, hi ha una sèrie de fonts bibliogràfiques impreses per combatents a tall de memòries personals, en els que narren cada un d'ells la seva pròpia història dins del procés revolucionari. En tractar-se per tant d'una font directa explicada en primera persona per guerrillers revolucionaris, s'ha determinat l'incloure els mateixos dins de l'apartat de fonts i no com a bibliografia pròpiament dita.

S'ha procedit, doncs, a agrupar-los a dos grans blocs, que són:

1) Autors pertanyents al grup dels vuitanta-dos rebels que van iniciar la Revolució cubana: Almeida Bosque, J.²; Ameijeiras Delgado, E.³; Castro Ruz, F.⁴; Castro Ruz, R.⁵; Guevara de la Serna, E.⁶; Sanche-Amaya Pardal, F.⁷.

Les seves aportacions històriques, mitjançant les corresponents obres que van escriure, tenen la consideració de molt importants, ja que van ser part dels trenta-sis rebels que van sobreviure al triomf de la Revolució, dels vuitanta-dos que la van iniciar. Potser a priori, es pugui pressuposar que els seus relats estiguin marcats per un clar interès d'enaltir les seves actuacions i les seves persones, a fi de consagrar-se encara més davant del judici de la Història. Però comparades entre si, i en especial amb el relat del Sr. Arsenio García Dávila, es pot assegurar que, de manera simple i clarament, pretenen narrar l'esdeveniment i les seves experiències personals d'una manera directa i sense més interès que el de comptar una història interessant.

2) Autors participants en la Revolució cubana: Alarcón Ramírez, D. "Benigno"⁸; Barquín, R. M.⁹; Batista, F.¹⁰; Bayo, A.¹¹; Casuso, T.¹²; Franqui, C.¹³; Gadea, H.¹⁴; Hart Dávalos, A.¹⁵; Leyva Martínez, P.S.¹⁶; Matos, H.¹⁷; Salado, M.¹⁸; Santamaría, H.¹⁹.

² *Exilio*. Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1987 y *Presidio*. Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1987.

³ 1956. *Un año tremendo*. La Habana: Ed. Abril, 1987.

⁴ «La Historia me absolverá», dentro de *De Martí a Castro*. Barcelona: Ediciones Grijalbo, 1974, *La historia real y el desafío de los periodistas cubanos*. La Habana: Cubadebate, 4 de julio de 2008, *Por el Camino Correcto*. La Habana: Editora Política, 1987 y *Playa Girón*. New York: Pathfinder, 2001.

⁵ *Diario de Guerra*. La Habana: Oficina de Asuntos Históricos del Consejo de Estado, 1983 y *Fundamentos*. La Habana: Oficina de Publicaciones del Consejo de Estado, 1961.

⁶ *La Guerra de Guerrillas*. La Habana: Editorial Ciencias Sociales, 1978, *Obra revolucionaria*. México: Ed. Era, 1968 y *Pasajes de la guerra revolucionaria, Escritos y discursos (Tomo II)*. La Habana: Editorial Ciencias Sociales, 1972.

⁷ *Diario del Granma*. La Habana: Ed. Tierra Nueva, 1959.

⁸ *Memorias de un soldado cubano: Vida y muerte de la Revolución*. Barcelona: Tusquets Editores, 1997.

⁹ *Las luchas guerrilleras en Cuba*. Madrid: Editorial Playor S.A., 1975.

¹⁰ *Cuba Betrayed*. New York: Vantage Press, 1962.

¹¹ *Mi aporte a la Revolución Cubana*. La Habana: Imprenta del Ejército Rebelde, 1960.

¹² *Cuba and Castro*. New York: Random House, 1985.

¹³ *Diario de la Revolución Cubana*. Francia: Ed. Ruedo Ibérico, 1976 y *El libro de los doce*. México: Ed. Era, 1966.

¹⁴ *Che Guevara: años decisivos*. México: Ed. Aguilar, 1972.

¹⁵ *Aldabonazo*. La Habana: Editorial Letras Cubanas, 1997.

¹⁶ «Descubriendo un traidor», en *Cuarto Frente Oriental "Simón Bolívar"*, *Testimonios de la Sierra de Gibara y sus territorios*. La Habana: Editorial Ciencias Sociales, 1977.

¹⁷ *Cómo llegó la noche*. Barcelona: Tusquets Editores, 2002.

¹⁸ *Cuba. Revolución en la memoria*. México: Instituto Politécnico Nacional, 1994.

¹⁹ *Haydée Habla del Moncada*. Habana: Ediciones Políticas, 1967 y *Moncada: Memories of the Attack That Launched the Cuban Revolution*. Secaucus, N.J.: Lyle Stuart, Inc., 1980.

No són dins el grup dels "vuitanta-dos selectes", però la seva posterior o paral·lela incorporació al procés revolucionari, i les seves aportacions a l'acte rebel, són també una important font d'informació. D'altra banda, l'obra de Fulgencio Batista ofereix una perspectiva, òbviament, des de l'altre punt de vista.

I en relació amb les fonts, ressenyar que s'ha investigat abundantment amb fonts hemerogràfiques. També, com s'ha assenyalat anteriorment, s'ha treballat amb la premsa escrita de l'època a què se cenneix l'estudi després d'una consulta exhaustiva i sistemàtica, prou representativa de les publicacions periòdiques. El principal arxiu documental es troba a la Universitat de Miami, en la Cuban Heritage Collection, Otto G. Richter Library, en el que tenen filmografiada tota la premsa cubana i internacional d'especial rellevància, des dels anys 50 fins a l'actualitat.

Es considera important perquè, encara sabent que la premsa pot estar manipulada pels diversos òrgans de govern, es tracta d'informació coetània i contemporània als esdeveniments que ens remetem. Per tant, tota ella ha estat minuciosament estudiada, seleccionada, contrastada i analitzada, per al posterior extracte de dades, dates, noms, adreces i esdeveniments considerats com a necessaris per establir un rigorós i complet estudi del procés revolucionari cubà.

A nivell balear, s'han seleccionat els tres principals rotatius de les Illes, pràcticament tots ells en filmografies a la Biblioteca March, de Palma de Mallorca, desenvolupant-se exactament el mateix procés que a la Universitat de Miami.

Una breu relació de la premsa i revistes amb què principalment s'ha treballat és la següent:

1) A Cuba: (Premsa) Alerta, Afp, Bohemia, Bohemia Libre, Casa de las Américas, Cuba, El Caribe, El Mundo, Granma, Havana Post, Hoy, La Calle, Moncada, Prensa Libre, Prisma i Revolución. (Revistes) Carteles, Juventud Rebelde, Santiago i Verde Olivo.

2) Internacional: (Premsa) Aldabonazo (Col), América Libre (Col), Bussiness Week (USA), El Tiempo (USA), Excelsior (Mex), La Prensa (Mex), Miami Herald (USA), Miami News (USA), New York Daily Worker (USA) i Novedades

(Mex). (Revistes) Life (USA), New York Times (USA), New York Tribune (USA) i Time (UK).

3) A les Illes Balears: (Premsa) Baleares, Diario de Mallorca i Última Hora.

En últim lloc pel que fa a les fonts, es pot destacar que durant el desenvolupament del present treball s'ha anat obtenint un vast catàleg fotogràfic, el qual ha ajudat enormement a l'autor a situar-se dins del context històric, en ser un reflex fidel de la realitat que vivia Cuba especialment en el període corresponent a la Revolució (1956-1959), igual com anys anteriors i immediatament posteriors. Moltes vegades s'ha comentat que més diu una imatge que mil paraules, i aquest és un clar exemple d'això. La principal font consultada ha estat la recopilació de fotografies d'Alberto Korda, extret dels fons de la Biblioteca Nacional de Cuba a l'Havana i de l'Oficina d'Assumptes Històrics del Consell d'Estat a l'Havana, així com de documents privats i fotografies familiars. Internet, a la vegada, també ha proveït de material suficient per posar una cara a tots aquells dels que només es tenia el nom. I finalment l'arxiu particular del Sr. Arsenio García Dávila, extensíssim en quantitat i qualitat, ha contribuït desinteressadament tant en aspectes generals de la Revolució, com en els seus particulars.

Respecte a la bibliografia editada sobre la Revolució cubana, la seva quantitat comença a ser inabastable, però no amb totes les obres s'ha treballat. S'ha realitzat una selecció d'aquelles que pel seu interès temàtic, per la seva aportació d'informació o pel seu reconeixement en l'àmbit històric, hagin pogut resultar estris per al desenvolupament d'aquest treball d'investigació científica.

A continuació, es destaquen igualment en dos grups una breu relació dels autors amb qui més s'ha treballat en aquest estudi:

1) Obres escrites per altres autors sobre la Revolució: Abreu, Fera, Murt y Ochoa²⁰; Blanco, K.²¹; Cirules, E.²²; De Cárdenas Miró, O.²³; del Pino, R.²⁴;

²⁰ *Testimonio Misión Especial de Operaciones*. Holguín: Ed. Sección de Investigaciones Históricas del Comité Provincial del Partido en Holguín, 1990.

²¹ *Después de lo increíble*. La Habana: Ed. Abril, 1993 y *Todo el tiempo de los cedros: paisaje familiar de Fidel Castro Ruz*. La Habana: Casa Editora Abril, 2003.

²² *Mafia y mafiosos en La Habana*. Madrid: Ediciones Libertarias, 1999.

²³ *La Etapa Mexicana de la Revolución de Castro*. México: Sistemas Audiovisuales de Cultura, 2007.

²⁴ *Proa a la Libertad*. México: Editorial Planeta Mexicana, 1991.

Domínguez, J. I.²⁵; Dubois, J.²⁶; Márquez Sterling, C.²⁷; Matthews, H. L.²⁸; Norman Acosta, H.²⁹; Paz-Sánchez, M.³⁰; Pino Santos, Ó.³¹; Ramonet, I.³²; Roque Pablo, J.³³; Szulc, T.³⁴; Thomas, H.³⁵; Thomas, Martínez Díaz, Martínez Ríaza i Vives³⁶.

Es tracta d'importants i rebatejats estudiosos de la Revolució cubana i els seus participants. Cada un d'ells està especialitzat en una àrea, en una etapa o en una persona en concret, realitzen un profund i profús estudi del procés revolucionari, amb transcendents aportacions al saber humà, i amb una àmplia tasca d'investigació i de recerca d'informació.

2) Obres realitzades per organismes institucionals: Centro de Estudios de Historia Militar de las FAR³⁷; Centro de Estudios Sobre América³⁸; Colectivo de Autores Centro de Estudios Militares FAR³⁹; Congreso del Partido Comunista de Cuba (II)⁴⁰; Cuba Ministerio de Relaciones Exteriores⁴¹; Dirección Política de las

²⁵ *Cuba: Internal and International Affairs*. Beverly Hills: Sage Publications, 1982, *Cuba: Order and Revolution*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1978 y *To Make A World Safe for Revolution: Cuba's Foreign Policy*. Cambridge: The Harvard University Press, 1989.

²⁶ *Fidel Castro: Rebel, Liberator or Dictator?* Indianapolis: Bobbs-Merrill Company, Inc., 1959.

²⁷ *Historia de la Isla de Cuba*. New York: Regents Publishing Company, 1975 y *La Onda Larga*. New York: Plaza Mayor Ediciones, 1971.

²⁸ *The Cuban Story*. New York: George Braziller, 1961, *Cuba*. New York: The Macmillan Company, 1964, *Fidel Castro*. New York: Simon and Schuster, 1969 y *Revolution in Cuba: An Essay in Understanding*. New York: Charles Scribner's Sons, 1975.

²⁹ *La Palabra Empeñada* (Vol. I y II). La Habana: Oficina de Publicaciones del Consejo de Estado, 2005.

³⁰ *Zona Rebelde. La diplomacia española ante la Revolución Cubana (1957-1960)*. Santa Cruz de Tenerife: Centro de la Cultura Popular Canaria, Gobierno de Canarias, 1997.

³¹ *Historia de Cuba, aspectos fundamentales*. La Habana: Editora Nacional de Cuba, 1964.

³² *Fidel Castro. Biografía a dos voces*. Barcelona: Random House Mondadori, 2006.

³³ *Desertor*. Miami: Cuban American National Foundation, 1995.

³⁴ *Fidel, un retrato crítico*. Barcelona: Ed. Grijalbo, 1987.

³⁵ *Cuba. Lucha por la libertad (Tomos I-III)*. Barcelona: Ediciones Grijalbo, 1974.

³⁶ *La Revolución Cubana*. Madrid: Temas de Hoy, 1998.

³⁷ *De Tuxpán a la Plata*. La Habana: Editora Política, 1985 y *Moncada: Motor de la Revolución*. La Habana: Editora Política, 1986.

³⁸ *The Cuban Revolution into the 1990s*. Boulder, Co., Westview Press, 1992.

³⁹ *Diccionario Enciclopédico de Historia Militar de Cuba*. 3 vols. La Habana: Ediciones Verde Olivo, 2004.

⁴⁰ *Informe Central: Presentado por el Compañero Fidel Castro Ruz, Primer Secretario del Comité Central del Partido Comunista de Cuba*. La Habana: Editora Política, 1980.

⁴¹ *En Insólito Caso del Espía de la CIA Bajo el Manto de Funcionario Diplomático de la Embajada de México en Cuba*. La Habana: Instituto del Libro, 1969.

FAR, sección de Historia⁴²; Grupo Cubano de Investigaciones Históricas⁴³; Partido Socialista Popular⁴⁴; Redacción de Historia de la Editora Política⁴⁵.

Són treballs institucionals, molt precisos i concisos sobre matèries en concret, que s'han considerat interessants per a la seva aportació al present estudi. La majoria d'elles s'han obtingut a les seus de les mateixes, en col·laboració amb els empleats que treballen en elles.

Finalment cal destacar la gran utilitat de les noves tecnologies, com Internet. És necessari puntualitzar que la vasta informació que s'ha trobat ha estat contrastada, ja que el nivell de fiabilitat no sempre és l'adequat. Encara així, es tracta d'una eina altament útil per a la recerca d'informació o bé com a port d'enllaç i guia sobre on accedir a la informació desitjada.

⁴² *De Tuxpan a la Plata*. La Habana: Ed. Orbe, 1979.

⁴³ *Estudio Sobre Cuba*. Miami: University of Miami Press, 1963.

⁴⁴ *Pensamiento revolucionario cubano*. La Habana: Instituto Cubano del Libro, 1971.

⁴⁵ *Selección de Lecturas de Historia de Cuba*. 2 vols. La Habana: Editora Política, 1984.

